

Igl onn 1825

Fatgs d'avon 200 onns en Tujetsch

Obercheit

Avon 200 onns vegnan ils suprastonts eligi a partir dil 40avel onn ensi e restan dus onns en uffeci. Il diember digl obercheit munta a sis persunas cun in salter vitier. Las elecziuns vegnan fatgas da Mardis-Tschuncheismas. Ils treis emprems ein ils geraus, ils treis auters ein cussegliers. In dils cussegliers vegn numnaus dil mistral regent sco siu vicari ni "statalter". Ordinariamein serendan ils suprastonts aunc quella jamna a Mustér, nua ch'els ston prestar il sarament avon il mistral e siu cussegl. Ils suprastonts ein era derschaders da pasch e derschaders en fatgs economics ed ordinaziuns dalla vischnaunca. Ils geraus han el medem temps plaid e vusch el cussegl grond a Mustér. Ils cussegliers denton funcziuneschan el cussegl grond sco derschaders mo en cass criminals.

La vischnaunca vegneva 1825 menada d'ina suprastonza culs suandonts treis geraus:

- Emprem gerau mistral Duri Battesta Beer, Sedrun, empem gerau, eligius mistral anno 1816 e pagau 800 flurins per vegnir mistral. Quei onn ei vegniu elegiu per l'emprema ga quater deputai sil Cussegl Grond. Igl onn 1835 cumpara el ella dumbraziun da quei onn sco Landamann Ulrich Baptista da 70 onns, maridau cun Anna Maria da 68 onns. El ei naschius igl onn 1765 sco fegl da Thomas Giusep Beer e Maria Barbara Catarina Jacomet da Rueras.
- Secund gerau fuva Hans Giachen Gieriet, eligius mistral igl onn 1826, ils 15 da matg. El paga il deivet da C. da 506 flurins; el miera cun 58 onns, ils 18 da matg 1853. Siu bab ei staus Gion Antoni Gieriet, eligius mistral igl onn 1794 e la mumma Maria Cristina Decurtins.
- Tierz gerau fuva Giusep Antoni Bruccher (Brugger), salter; ella dumbraziun da 1768 vegn nudau Prucher cun la remarca «jester». La dumbraziun da 1835 precisescha: Statalter Giusep Antoni Prucher (39 onns) e sia dunna Margarita (36 onns) vivan a Rueras cun treis affons pigns, 6, 3, $\frac{3}{4}$ onns.
- statalter Thomas Beer

Populaziun

La vallada dumbra lu rodund 1000 habitonts. La pleiv registrava tuttas naschientschas, mortoris e letgs. Igl onn 1825 nota il plevon 34 naschientschas; la media dil 19avel tschentaner ei 17 naschientschas ad onn. Ils mortoris ein quei onn deplorablamein buca nudai. Sin fundament dils morts dil 19avel tschentaner fuva la media da 12 morts ad onn.

Lenna

«En Tujetsch eisi varga 1000 baghetgs da lenn che ston tuts vegnir manteni. Bia gadas ad onn vegn ord spir liunguriala fatg fiug els uauls e quei mo per veser empau fem e flomma. Mintg'onn, e certs temps mintgadi, vegnan las cauras catschadas els uauls, nua ch'ellas fan gronds donns, principalmein la primavera. Ins fa mescal e dascharina els uauls senza ditgar e schanegiar, discuviiera cheutras las ragischs e retrai allas plontas lur nutriment. Scadin peina lattas els uauls cumins per seivs e lattius ed autras plontas pli grondas sco ei para e plai e rocla e runa quella lenna tras gl'uaul senza negin schanetg.

Sededesta polizia e seperschuada da tias obligaziuns, sinaquei che tes descendents stoppien buca per munconza da lenn smaledir tia malprecauziun. Ina bein organisada polizia sedat giu cun las sorts da lenn e siu nez dalla lenna che crescha cheu ed era cun la lenna ch'ins savess semnar e plantar.

Sappies che mo ina intensiva cultivaziun, digl uaul cun semnar, plantar, schanear e tgirar sa cuntentar ils burgheis ed esser d'engrau pils vegnentsuenter.»

Pader Placi a Spescha ha 1806 plidau in clar lungatg davart ils uauls en Tujetsch. El ha era mussau vi co ins savess sliar ils problems. Il cantun ha igl onn 1853 obligau ad in stregn regulativ en favur digl uaul tuatschin. Ils dalla val ein da lu naven stai pertschards dalla impurtonza digl uaul, pertgei, persequitond il 19 e 20avel tschentaner, ei vegniu fatg pli che bia per mantener nos uauls. Anzi oz havein nus bia dapli uaul ella val che lezs onns.

Acriticamein vegneva nudau la lenna che vegneva dad ora a vischins dalla val. Ils 30 da matg 1825 ei vegniu concediu la lenna entras il ludeivel obercheit. Entgins exempels duein survir.

- Concediu al Giachen Andriu Schmet da far in baghetg, dus nuegls cun 12 armauls in vin Dieni, 34 lenns; item in iral 11 lenns, 2 posts vi Casti.
- Franz Loretz concediu per far ina casa en Sut Crestas da 6 cumahs a 6 lenns e 2 lenns d'aissas, en tut 40 lenns. E sch'el fetschi buca ils cumahs, sche seigi ei tons sco ei maunchi 2 fl. castitg per lenn e baghegiar en dus onns; item in iral 10 a Tschamut.
- Franz Loretz cun il Clemens Riedi da far in chischner cun 3 posts, 8 areisens e 16 lattas.
- Giuanna Riedi in lenn d'aissas per far en dus plantschius; item 2 lenns da punt vid il baghetg dils Martins.
- Signur mistral Wenzin concediu 48 quaders e 6 lenns d'aissas per far ina casa a Camischolas, dapli 4 canals.
- Duri Maculin, Landjeger, in piest.
- Stalter Caviezel concediu per far in baghetg niev da dudisch armauls sin Giuv en tut 32; dapli leu el vitg Sedrun per far in chischner 3 posts.
- Suonda ils lenns dallas vieuas: Mariarta Riedi, in lenn, Baba de Gonda, Onna Maria Curschellas, Tina Beer, Baba Fidella... En tut a 16 vieuas.

Ils clegers, ils tgisaders

Impurtonts funcziunaris fuvan ils clegers officials che surveglavan ed annunzaivan tuts surpassaments dallas leschas. Da mintga castitg che la suprastonza deva lu al surpassader retscheveva il cleger ina mudesta part.

Digl onn 1857 dat ei in uorden per la suprastonza. ... *Per ton pli tgunsch puder tener bien uorden, duei igl obercheit destinar tons inspecturs e clegers sco el manegia. Quels dueien esser obligai sut responsablada d'obedir ed era observar sin quei che vegn ad els cumandau e fideiولamein rapportar agl obercheit. Ils „klegers“ dueien esser persunas da fidonza, ch'ins possi sefidar sin quels.*

Igl onn 1825 ein ils suandonts clegers vegniu eligi:

Augustin Riedi, Clau Andriuet, Franz Loretz, stalter Lorenz Berther, stalter Giachen Martin Beer, Duri Maculin, Gion Antoni Beer, Martin Beer, stalter Sep Schmedt, Wigielli Monn, Wigielli dalla Tina Monn, Gieli Sievi, stalter Paul Giossi, Gion Antoni Decortins

La suprastonza sco derschadra en caussas pintgas

Ils onns denter 1825 e 1830 ein otg cass protocollai e quels dattan in maletg da tgei delicts ei settractava. Ina ga va ei per buca ver dau la pagaglia ad in luvrer, lu pervia dall'aua dil mulin, pervia dalla pasculaziun sil Crest d'Alp, denter fargliuns va ei pervia d'in dretg da ladretsch, lu pervia da metter il fein en clavau e pervia digl uaul. Cheu suonda il protocol dalla dertgira da pasch dalla ludeivla vischnaunca da Tujetsch dils 7 da december 1825

«Cumpara avon la dertgira da pasch Balzer Antoni Curschellas e plonscha ch'el hagi luvrau a Giachen Mudest de Ragisch per siu „Taglohn“, e fatg quen cun Giachen Mudest e sia pagaglia hagi purtau 52 fl. 52 xr. Sco de Ragisch confessa ussa pia, garegia Curschellas ch'ina ludeivola dertgira constrenschi (sforzi) Giachen Mudest tier siu pagament.

Giachen Mudest de Ragisch pretenda, che Balzer Curschellas stoppi prender sia pagaglia nua ch'el hagi luvrau e possi buca vegnir tier el, damai ch'el hagi teniu ora, ch'el stoppi prender nua ch'el hagi fadigliau ed enqueri per las spesas.

Omisduas parts, aber ein vegnidas neunavon cun neginas emprovas, ni perdetgas. Sin quei eis ei vegniu enconuschiu cun dretg e sentenza che Giachen Mudest de Ragisch seigi obligaus da pagar la pagaglia ch'el ha fatg quen cun Curschellas e che Curschellas seigi nuota obligaus d'ira sin enzatgi auter.

Ultra dalla pagaglia duei Giachen Mudest aunc stuer pagar per spesas al Curschellas 1 fl. 40 xr., dond dretg als derschaders e salter 4 fl., per scriver protocol - 30 xr alla part dalla risposta.

signur mistral Beer p.t. (da quei temps)

gerau signur statalter Thomas Beer p.t.

gerau signur Hans Giachen Gieriet p. t.

Giusep Antoni Brucce, salter p.t.»

In contract da lavurs da miradur dat perdetga

Tujetsch, ils 7 da december 1825

Cheutras vegn ei fatg da saver qualmein ei seigi daventau in recla e sidretg marcau denter las undreivolas parts, numnadamein d'ina vart Gion Antoni Beer e da l'autra vart Gion Bistgiaun Decurtins.

Numnadamein Bistgiaun Decurtins surpren da far tut la miraglia che va vid la casa nova a Camischolas da Gion Antoni Beer, tut quei che fa da basegns. Ligiari giu ils mirs pegna e tgamin en ina cuschina, insumma tut, resalvond la platta da fiug e tgamin e pegna en l'autra cuschina, ei buca marcadau en quest accord.

Quella lavur duei tutta vegnir fatga buna, cumpleina e sufficienta ed era nua ch'ei fa basegns, ni che fuss buca sufficient, deigi vegnir rut giu e fatg si da niev. Quella miraglia aber che exista ed ei aber sufficienta, possi vegnir schada la veglia. Tonaton deigi ei vegnir fatg ina buna e sufficienta lavur sin tuts mauns.

Per far la sura menziunada lavur s'oblighescha Gion Antoni Beer da pagar a Bistgiaun Decurtins, cura che quella vegn ad esser fatga anno 1826, in pagament da 40 flurins, dico curonta e pagar cun prender giu in capital ch'ei schon menziunaus. Nunsavend aber far quei, sche s'oblighescha Gion Antoni Beer da pagar il Bistgiaun Decurtins sez.

Quella lavur sto vegnir fatga silmeins ton che Gion Antoni Beer sappi habitar sin sogn Placi 1826 e finida sepudend sin sogn Martin da quei onn. Sch'ei fuss aber buca pusseivel, sche entochen sogn Placi da 1827, sto ella aber esser totalmein ventschida senza reserva.

Scret per cumissiun dallas parts e legiu a quellas avon, las qualas ha la presenta scartira confirmau

In fede (fidonza)

Thomas Beer gerau

a mi ed als mes senza pregiudezi